

Практика і перспективи боротьби з тіньовою економічною діяльністю

Вступ. У сучасному світі глобальних трансформаційних перетворень усвідомлення Україною себе невід'ємною частиною Європи та складовою євро інтеграційних процесів офіційно підтверджено урядом. Завдання інтеграції України в європейський простір вимагає втілення в Україні на практиці стандартів демократичної держави та соціально орієнтованої економіки. У зв'язку з цим перед державою стоять деякі завдання, які потребують негайного вирішення. Однією з цих проблем є детінізація економіки, бо одним з наслідків ринкової трансформації української економіки є значні масштаби та різноманітні форми прояву тіньової економіки, що суттєво впливає на економічну динаміку. Тіньова економіка відвертає значну масу ресурсів з легального сектору, посилює криміналізацію суспільства, призводить до перерозподілу валового внутрішнього продукту на користь окремих груп населення та відтоку капіталу за кордон.

Аналіз останніх досліджень показує, що тіньова економіка є предметом широкого обговорення та вивчення багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема Е. Фейгом, А. Шлефером, Т. Фрейем, Г. Гросманом, а також В. Поповичем, З. Варналієм, В. Мандибурою, О. Турчиновим [1-6]. Поняття «тіньова економіка» найбільш повно визначене західним вченим Е. Фейгом. Він вважає, що тіньова економіка включає всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується

офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту.

Постановка завдання. З'ясувати причини стрімкої тінізації української економіки та окреслити основні способи виходу з цієї системної кризи.

Результати. Для України пошук шляхів зниження тіньової економічної діяльності та розроблення механізмів їх реалізації набувають не тільки особливої актуальності, а й входять до складу першочергових завдань урядових структур. Практичне розв'язання проблеми гальмується тим, що питання, пов'язані із визначенням обсягів тіньової економічної діяльності та виявленням форм її впливу на розвиток економіки і суспільства, залишаються складними і недостатньою мірою вивченими навіть у теоретичних аспектах. Тому в практиці використовуються різні методи кількісної оцінки рівня тінізації економічної діяльності, більшість з яких є опосередкованими та неточними. Більш того, і термінологія, що визначає сутність тіньової економічної діяльності, є різною, що також ускладнює забезпечення достовірності результатів дослідження. Не вдаючись до полеміки щодо теоретичної сутності тіньової економічної діяльності, оскільки такі питання висвітлені у фундаментальних працях українських та зарубіжних вчених[4], слід звернути увагу на її прикладні аспекти, форми впливу на розвиток національної економіки та причини виникнення.

Значний внесок у розроблення сучасних наукових підходів до з'ясування механізмів тіньової економічної діяльності зробив О.Турчинов, який сформулював таке визначення тіньової економіки: «... це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства». Проте це визначення

може стосуватися всіх загально кримінальних злочинів (крадіжка, розбій, вимагання), що може призвести до неприпустимого розширення сфери тіньової економіки [9, с. 46–47].

З.Варналій стверджує, що досліджувати поняття тіньової економіки варто на основі міждисциплінарного підходу. Напрямок міждисциплінарного дослідження багато в чому визначається вибором основного критерію зарахування економічних відносин до цієї сфери. З огляду на це розрізняють такі підходи щодо віднесення тих чи інших видів діяльності до розряду тіньових: обліково-статистичний (основним критерієм виокремлення тіньових економічних відносин є їх неврахованість та відсутність фіксації офіційною статистикою), формально-правовий (ключовим критерієм тіньових економічних явищ є відношення до нормативної системи регулювання), кримінологічний (як ключовий використовують критерій суспільної шкідливості (небезпеки) економічної діяльності) і комплексний підходи [1, с. 56].

Саме під цим кутом зору слід формувати державну стратегію протистояння процесам наростання тіньової економічної діяльності та розробляти механізми детінізації вітчизняної економіки. Важливо при цьому враховувати, що тіньова економічна діяльність може бути ізольованою, замкненою економічною системою, а є супутником офіційної економічної діяльності в будь-якій державі світу. Результати тіньової економіки проявляються через специфічні механізми та фінансово-грошові відносини, дія яких має протилежну (повністю або частково) спрямованість прийнятій суспільством стратегії розвитку. Високий рівень тінізації економіки свідчить про недосконалість системи державного управління економічними процесами в країні. Структурна схема дослідження взаємодії офіційної тіньової економіки через формування фінансово-грошових відносин представлена на рисунку 1.

Рис.1. Структурна схема формування офіційної і тіньової економіки через взаємодію фінансово-грошових відносин суб'єктів господарювання

Аналізувати рівень тіньової економіки та причини її виникнення слід як на макроекономічному рівні, так і через взаємодію фінансово-господарських відносин, що виникають між основними суб'єктами господарювання.

Основними суб'єктами господарювання, між якими відбуваються фінансово-господарські відносини, у ринковій економіці можна виділити такі: 1) держава як інституційна структура суспільства та державний апарат управління економічними процесами; підприємницький сектор як основний суб'єкт ринкової економіки, який має розгалужену мережу взаємовідносин з іншими суб'єктами господарювання, а отже, тіньові операції можуть проявлятися у підприємницькому середовищі в різних формах і видах; 2) домашні господарства, які в реальній економічній ситуації є основними споживачами продукції і послуг, що виробляються в реальній економіці, будучи одночасно основним постачальником робочої сили в різні сектори економіки через ринки праці; 3) державний

(бюджетний) сектор економіки, який утримується за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, виконуючи важливі соціально-економічні функції у сфері забезпечення потреб населення в освіті, охороні здоров'я, культурі, науці тощо; 4) фінансові посередники, що забезпечують потреби державного і недержавного секторів економіки, домашніх господарств у фінансово-кредитних ресурсах і через які відбуваються різні форми фінансово-господарських відносин між суб'єктами господарювання.

Слід констатувати, що Уряд України в останні роки приділяє значну увагу як питанням оцінки рівня тіньової економічної діяльності в країні, так і методам боротьби з тіньовою економічною діяльністю, корупцією та відмиванням брудних грошей через офіційно функціонуючих фінансових посередників.

Одним із слабких місць в системі державного управління економікою слід визнати низький рівень структурованості і повноти обліку результатів підприємницької діяльності домашніх господарств та дрібних підприємницьких структур. Практика та численні дослідження показують, що саме в цій сфері тіньова економічна діяльність має сприятливі умови для розвитку, оскільки офіційна статистика не враховує багатьох напрямів її прояву.

Розв'язання проблеми потребує вдосконалення державної політики в напрямках: 1) розроблення більш повної системи обліку результатів підприємницької діяльності не тільки на державному, а, в першу чергу, на регіональному та місцевому рівнях; 2) створення сприятливих умов для детінізації підприємницької діяльності в сфері малого бізнесу; 3) розроблення нових механізмів обліку і управління зайнятістю населення, адекватних реальному стану зайнятості в країні, враховуючи інтенсивність міграційних процесів населення. На теперішній час тіньова зайнятість населення, за деякими оцінками, становить від 10 до 50% загальної чисельності зайнятих в цій сфері[5]. До цього слід додати, що система

обліку міграційних процесів населення України не відповідає реальній ситуації, що також ускладнює визначення тіньової діяльності за рівнем зайнятості населення.

Більшість досліджень, пов'язаних із визначенням рівня зайнятості в сфері тіньової економічної діяльності, побудовані на використанні методів соціологічного опитування респондентів, що має суб'єктивний характер. Однак проведення таких досліджень в різних регіонах України дало можливість вивчити ситуацію зайнятості населення на місцях та виявити найбільш гострі проблеми, розв'язання яких може забезпечити зниження рівня тіньової економічної діяльності. Дослідження показали, що найпоширенішими видами неформальної діяльності на рівні домашніх господарств в Україні є такі як: «продаж та перепродаж домашньої сільгосппродукції», «випадкові заробітки у приватних осіб», «продаж та перепродаж різних товарів», «будівельні та ремонтні роботи», «перевезення власним автомобілем». До цих видів діяльності найбільше залучені самі учасники опитування, а також інші члени їхніх сімей.

Під час дослідження з'ясовано, що міра поширеності різних видів неформальної (тіньової) діяльності залежить від міста, в якому мешкає респондент. Наприклад, у Житомирі найпоширенішою неформальною діяльністю виявилось «перевезення власним автомобілем» (16%). Цей і різновид діяльності властивий також Києву (21%), Херсону (19%), тобто переважно обласним центрам.

Місто Бердичів характеризується поширеністю «різних домашніх ремесел» (12%). Цей вид діяльності притаманний також мешканцям Каховки (16%) та Львова (11%). У Львові найпоширеніші «здавання житла в оренду» (16%), «рукоділья та продаж» (15%) та «репетиторство» (13%). У м. Стрию першість належить «ремонту побутової і техніки» (12%), натомість у Полтаві - «обмін валюти» (13%) та «здавання житла в оренду» (13%).

Серед мешканців села найпоширенішими видами неформальної діяльності виявилися «продаж та перепродаж домашньої сільгосппродукції» (59% респондентів), «випадкові заробітки у приватних осіб» (16%), «продаж та перепродаж різних товарів» (10%), «будівельні та ремонтні роботи» (18%).

Згідно із дослідженнями 50%» зайнятих у неформальному секторі витрачають на таку діяльність від двох до чотирьох годин на день, 24% - до двох годин на день, 17% респондентів - від п'яти до восьми годин на день. Понад 8 годин на день витрачають 9% опитуваних.

Загалом на діяльність в неформальному секторі переважна більшість і (74%) респондентів витрачає до чотирьох годин на день. Це пояснюється тим, що 46% респондентів, зайнятих у неформальному секторі, мають основне місце роботи у державному або приватному секторі економіки, де необхідно перебувати повний (зрідка неповний) і робочий день. Головною причиною уникнення респондентами та членами їхніх сімей реєстрації своєї діяльності у неформальному секторі економіки є те, що вони просто не бачать потреби в цьому (таку причину назвали 70% опитаних). Другою причиною є надто високі податки, про що зазначили 19% респондентів; 7% заявили, що офіційно не зареєстрували свою діяльність через надмірну забюрократизованість процедур юридичної реєстрації. Ще 3 % опитаних назвали інші причини.

На підставі результатів проведеного дослідження можна зробити такі висновки: 1) у неформальному секторі економіки працюють 45% опитаних, до того ж, у кожній сім'ї неформальною діяльністю займається якщо не сам респондент, то принаймні другий або третій працюючий член родини. Крім того, 46% респондентів, поряд із основним місцем роботи у державному чи приватному секторі, зайняті також у неформальному; 2) у неформальному секторі економіки представлені всі соціальні групи економічно активного населення: наймані працівники державних і

приватних підприємств, підприємці, службовці, безробітні, домогосподарки та пенсіонери. Переважають серед них службовці і робітники з різним віковим цензом, здебільшого із середньою спеціальною, вищою та неповною вищою освітою.

Виходячи із вище висвітленого можна констатувати, що вітчизняна економіка, враховуючи її тіньову складову, функціонує з більшою віддачею, ніж це офіційно облікується, а значна частина населення має більші доходи порівняно з офіційними даними. Однак ці результати не проходять через державний та місцеві бюджети, а осідають на рахунках тіньовиків, що не влаштовує як суспільство в цілому, так і тих суб'єктів, які функціонують в офіційній економіці. Більш того, нагромадження тіньового капіталу в країні сприяє створенню структур, які здійснюють організовану тіньову економічну діяльність, включаючи проникнення тіньових операцій і процесів в офіційну економіку та посилюючи її негативний вплив на органи державного управління. Слід визнати, що структури організованої економічної злочинності (ОЕЗ) досить професійно займаються конвертацією і незаконним переведенням у готівку грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, використовуючи при цьому сучасні досягнення в сфері менеджменту та розробляючи складні схеми ухилення від сплати податків, проведення шахрайських фінансових операцій, відмивання брудних грошей тощо. Отже, на теперішній час особливої актуальності набуває боротьба з організованою економічною злочинністю, яка стає дедалі складнішою і вимагає розроблення та впровадження в практику нових форм.

Не слід забувати, що організатори тіньових структур досить оперативно адаптуються до змін чинного законодавства України, використовуючи неув'язки між окремими законодавчими актами та рішеннями урядових структур, закритість інформації окремих силових структур та фінансово-кредитних установ. Більш того, сьогодні

організована економічна діяльність набуває глобального міжнародного характеру, а отже, і боротьба з нею теж повинна мати глобальний характер, об'єднуючи зусилля різних країн і розробляючи відповідну стратегію. Саме за цими напрямками в останні роки відбулись декілька міжнародних конгресів, на яких були обговорені проблеми боротьби з організованою злочинністю економічного характеру, визначені найбільш небезпечні загрози для розвитку національних економік окремих держав. В результаті було ухвалено Конвенцію ООН проти організованої злочинності.

Слід зазначити, що в цих аспектах певні успіхи були досягнуті і у вітчизняній практиці, що позитивно вплинуло на міжнародний імідж держави, і Україна була викреслена з «чорних» списків FATF як країна, що має високий рівень корупції і недостатньою мірою бореться з відмиванням фінансових ресурсів, отриманих протиправними шляхами.

Висновки. Виникнення і функціонування тіньової економіки в Україні зумовлене низкою політичних, економічних і соціальних причин, що витікають з неналежного методологічного, законодавчого та нормативного забезпечення економічної трансформації суспільства, що створило сприятливі умови для отримання окремими групами населення надприбутків, завдання значних економічних збитків державі, призвело до послаблення державних функцій контролю та регулювання у багатьох галузях фінансово-господарської діяльності.

Формування дієвої стратегії детінізації економіки потребує насамперед визначити основні чинники тінізації. Серед них слід відзначити такі, як: - відсутність повноцінного ринкового середовища; недостатність інституційного забезпечення економічної політики; - неефективність управління державною власністю і захисту прав власників; - системні вади податкової системи; - незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість бюджетної політики; - деформація структури зайнятості; недоліки у діяльності судової влади.

Значна тінізація економічного обороту, недостатність державних зусиль щодо її подолання призводять до викривлення принципів громадянського суспільства, формують негативний імідж України у світі, стримують надходження в країну іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами, стримують євро інтеграційні зусилля України. Все це об'єктивно зумовлює реалізацію активних дій щодо детінізації економіки.

Детінізація економіки – це цілісна система заходів, спрямована передусім на викорінення причин та передумов виникнення проявів тіньової економіки. Стратегічною метою детінізації економіки є істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов щодо залучення тіньових капіталів до легальної економіки та примноження національного багатства. Виведення на «світло» тіньових капіталів сприятиме суттєвому збільшенню національного інвестиційного потенціалу, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на розвиток і зростання, сприятиме забезпеченню економічної безпеки держави загалом.

Бібліографічний список

1. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості / З. Варналій // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56.
2. Засанська О. В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою / О. В. Засанська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 76–84.
3. Зверькова Н. Фінансовий моніторинг як захід протидії тіньовій економіці в Україні / Н. Зверькова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 8–10.
4. Зверькова Н. Деякі питання визначення понять «тіньова економіка», «детінізація економіки» та «протидія тіньовій економіці» / Н. Зверькова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 1. – С. 92–96.
5. Зянько В. В. Тіньові доходи та шляхи їх зменшення в Україні / В. В. Зянько // Вісн. Вінниц. політех. ін-ту. – 2008. – № 1. – С. 92–93.
6. Лопатін О. К. Макроекономічна модель тіньової економіки України / О. К. Лопатін // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10. – С. 8–9.

7. Мазур І. Фінансова глобалізація як один з основних чинників тінізації світового господарства / І. Мазур. – Вищ. шк. – 2008. – № 2. – С. 34–46.
8. Мотріков В. Тіньові ціни в економічній теорії / В. Мотріков // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 46–51.
9. Предборський В. Тінізаційний потенціал глобальних відносин наднаціонального рівня та стратегія його обмеження / В. Предборський // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 46–47.

References

1. Varnaliy Z. Shlyakhi detinizatsii ekonomiki Ukraïni ta ii osoblivosti //Bankivska sprava. – 2007. – № 2. – P. 56. [Ways of Shadow Economy of Ukraine and AI features].
2. Zasanska O.V. Teoretichni osnovi borotbi z tinovoyu ekonomikoyu //Aktualni problemi ekonomiki. – 2009. – № 5. – P. 76–84. [The theoretical framework to combat shadow economy].
3. Zverkova N. Finansoviy monitoring yak zakhid protidiï tinoviy ekonomitsi v Ukraïni //Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo. – 2008. – № 2. – P. 8–10. [Financial monitoring as a measure of combating the shadow economy in Ukraine].
4. Zverkova N. Deyaki pitannya viznachennya ponyat «tinova ekonomika», «detinizatsiya ekonomiki» ta «protidiya tinoviy ekonomitsi» //Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo. – 2008. – № 1. – P. 92–96. [Some questions of definition of «shadow economy», «legalization of the economy» and «combating the shadow economy»].
5. Zyanko V.V. Tinovi dokhodi ta shlyakhi ikh zmeshennya v Ukraïni //Visnik Vinnitskogo politekhnichnogo institutu. – 2008. – № 1. – P. 92–93. [Shadow income and ways to decrease in Ukraine].
6. Lopatin O.K. Makroekonomichna model tinovoï ekonomiki Ukraïni //Aktualni problemi ekonomiki. – 2008. – № 10. – P. 8–9. [Macroeconomic model of Ukraine's shadow economy].
7. Mazur I. Finansova globalizatsiya yak odin z osnovnikh chinnikov tinizatsii svitovogo gospodarstva //Vishcha shkola. – 2008. – № 2. – P. 34–46. [Financial globalization as one of the main factors of shadow world economy].
8. Motrikov V. Tinovi tsini v ekonomichniy teorii // Yekonomika Ukraïni. – 2007. – № 8. – P. 46–51. [Shadow prices in economic theory].
9. Predborskiy V. Tinizatsiyniy potentsial globalnikh vidnosin nadnatsionalnogo rivnya ta strategiya yogo obmezhenya //Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo. – 2007. – № 5. – P. 46–47. [Tinizatsiynyy potential global relations strategy supranational level and its limitations].

Анотація.

Король В.

Тернопільський національний економічний університет

Практика і перспективи боротьби з тіньовою економічною діяльністю

Анотація. Введення. Неefективне управління та суб'єкти управління полегшує поділ економічного простору на офіційний та тіньовий сегмент. Поділ державної економічної зони чиновника (соціопозитивний) і неформальні (соціально-негативний) сегмент на основі якості економічного управління на рівні державної влади і управління: чим вище якість управління означає більш низький рівень тіньова економіка, і навпаки.

Мета. Основною метою даної статті є аналіз факторів, становить тіньову економіку з поточним станом економічних інтересів України щодо національної економіка, легалізація, висвітлено одну з найважливіших проблем сьогодення України – тіньову економіку, яка паралізувала майже увесь спектр національної економіки, і є головною перепорою для подальшого розвитку нашої держави.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація, тіньові економічні відносини, ринкове господарство, соціально-економічна система.

Annotation.

Korol' V.

Ternopil National Economic University

Practice and Prospects combat shadow economic activities

Abstract. Introduction. Weak governance and entities control facilitates separation of economic space to the official and shadow segment. Separation of economic area state to the official (socio-positive) and informal (social-negative) segment is based on the quality of economic management on the part of state power and control: the higher the quality of management means the lower level of the shadow economy and vice versa.

Purpose. The main purpose of the article is to analyze the factors that make up the shadow economy with current state of economic interests of Ukraine regarding national economy legalization. One of major problems of present time of Ukraine is reflected in the article – shadow economy which paralysed almost all spectrum of national economy and is a main barrier for further development of our state. The analysis of tendencies, features and state of this negative phenomenon is carried out in the economy of Ukraine, the special attention is turned on the leading role of the state in overcoming of this problem. Suggestions and methods of protecting are mine-out from further tinization of home economy, and also ways of exit from a crisis.

Key words: shadow economy, shadow, shadow economic relations, market economy, social and economic system.

Рецензент:

д.е.н., профессор Ткач О.В.

к.е.н., доцент Стефінін В.В.